

træder deres indflydelsesrige stillinger. Frem til dette tidspunkt har brevvexlingen helt overvejende drejet sig om den dansk-norske udenrigspolitik, først og fremmest i forbindelse med neutralitetsproblemerne under Den nordamerikanske Frihedskrig og det hertil knyttede fransk-engelske opgør. Efter magtskiftet i 1784 bliver brevvexlingens indhold derimod anderledes alsidigt, idet nu også indenrigspolitiske spørgsmål bliver gjort til genstand for drøftelse (det er kronprinsens styre, der her bedømmes).

Den store brevsamling er gennemarbejdet, gengivet og kommenteret med »Bro-Jørgensensk« grundighed og omhu, navnlig det omfattende noteapparat, der følger sig til næsten hvert eneste brev, viser hvilket vældigt arbejde udgiveren har udført for at lette sine læsere vejen gennem den lange brevrække.

Bogen afsluttes med et dækkende personregister, der naturligvis også omfatter udgiverens noter.

P. C. Willemoes Jørgensen

Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede. V. Frands Ole Overgaard og Anders Pontoppidan Thyssen: *De senere jyske vækkelser*. (Gad, 1970). 350 s.

I dette bind af det store »Vækkelsesværk« ses den stærke indflydelse, emissærererne fra brødremenigheden udøvede, og det bliver klart, hvordan et skel opstod mellem de stærke jyder og den senere forsamlingsbevægelse, der navnlig stimuleredes af udsendinge fra vakte kredse på Fyn.

Også dette bind er bygget topografisk op og er i det hele anlagt ef-

ter de samme principper som de tidligere bind. Vi får en grundig gennemgang af forholdene egn for egn under udnyttelse af et stort kildemateriale, og så godt som alle de vakte, man har oplysninger om, er omtalt i teksten. Registre og en oversigt over underskriverne på adressen om sognebåndsløsning (1834), adressen om Pontoppidans forklaring (1835) og ritual-adressen (1839) giver desuden en samlet oversigt over de vakte og deres erhverv. Hertil føjes i dette bind en liste over det herrnhutiske Skern-societets medlemmer og en fortegnelse over de rejser, Peter Larsen Skræppenborg foretog i Jylland. Disse rejser var vigtige incitament for de jyske vækkelser, og det er udmærket, at man har søgt at rekonstruere deres antal og deres forløb.

Særdeles væsentlig er bindets påvisning af nogle særtræk ved de jyske vækkelser. F. eks. konstateres omfattende slægtsbånd mellem de vakte. Familieforbindelser var kanaler for vækkelserne, og vakte giftede sig i stor udstrækning med hinanden. Det sidste kan, noterer Pontoppidan Thyssen, hænge sammen med, at så mange unge deltog i vækkelsesforsamlingerne. Desuden lykkes det på det jyske materiale at afvise tesen om, at vækkelsernes frembrud hang sammen med en direkte afstandtagen fra statskirken. De vakte stod stærkt kritiske over for kirken, men de opgav den ikke. Den »kirkelige vedhængen«, som Birkedal talte om, er et vigtigt træk i de vakte, jyske sogne. Der kan ikke spores tilbagegang i kirkegangen.

Interessantest er dog nok resultaterne af analyserne af de vaktens sociale status. Den jyske vækkelse indtager her klart en særstilling ved at have en markant deltagelse fra gård-

mandsstanden. Gårdmændene og deres familier var vel ikke lige stærkt repræsenteret i alle jyske egne, men tendensen er umiskendelig. Tilmed var det ofte fremtrædende bønder med en høj social status – sognefogeder f. eks. – der gik i spidsen for vækkelserne.

Dermed er yderligere understreget, hvad der har tegnet sig i de foregående bind, at vækkelsernes sociale baggrund er særdeles sammensat. Forskellene fra egn til egn er for store til, at man kan operere med enkle sociale forklaringer på vækkelsernes opkomst og udbredelse. Antagelig er tiden snart inde til at tage dette problem op til en grundig, samlet overvejelse. I flere nabo-discipliner til historien har man i de senere år udviklet synspunkter på den folkelige og politiske mobilisering, på opløsningen af den gamle enhedskultur og dannelsen af nye gruppefællesskaber o. s. v. i forbindelse med den økonomiske og industrielle udvikling i de sidste 100–150 år. Vækkelsesværket har lagt en dyngede data frem, som givetvis egner sig til analyse i fortsættelse af disse teoretiske overvejelser. Den smukkeste kvittering for det værdifulde arbejde, der er ydet med udsendelsen af det store værk, ville netop være, at det fremlagte materiale blev brugt og taget ind i nye forskningssammenhænge.

H. P. Clausen

Troels-Lund: *Bakkehus og Solbjerg. Træk af et nyt livssyns udvikling i Norden. III.* (Gyldendal, 1972). 337 s.

Nyudgaven af »Bakkehus og Solbjerg« er hermed afsluttet; om de foregående bind se Historie X, 1, s.

138. Sidste bind er det om Søren Kierkegaard, som Troels-Lund ikke selv nåede at gøre trykklar. Det er også det mindst almene af de tre bind, men fængsler ved forfatterens personlige nærhed ved emnet. Det er også rigtigt, som det siges i forordet, at meget i bindet er passeret af den nyere Kierkegårds-forskning. Til gengæld har det en vis styrke i behandlingen af Kierkegårds miljø, og i ikke få detaljer er det primære kildeoplysninger, der gives. Illustrationerne er gode og velvalgte.

Vagn Dybdahl

Elisabeth Hude: *Fredrika Bremer og hendes venskab med H. C. Andersen og andre danske.* (Gad, 1972). 283 s.

I 1837 traf Fredrika Bremer og H. C. Andersen hinanden. Det blev til et venskab, der varede, til Fredrika Bremer døde i 1865; snart traf de hinanden jævnligt, snart var det kun breve, der fastholdt forbindelsen. Også med andre toneangivende danske fik den svenske digterinde en snæver forbindelse. Bogen handler om hendes indtryk af det toneangivende lag i dansk åndsliv omkring midten af 19. årh. og – i mindre grad – dettes indtryk af hende. Det er Caroline Amalie, Grundtvig, Heibergs, Oehlenschläger, Ingemann, Ørsted, Martensen, Kierkegaard m. fl., der er hovedpersonerne. Vel er det gennemgående ikke nyt, det der siges, men bogen giver et mangesidet indtryk af det københavnske miljø; dertil kommer, at Andersen og Fredrika Bremer selv bliver fyldig belyst, og her er det navnlig væsentligt, at bogen viser levevilkår og -muligheder for store forfattere i tidens Europa.

Vagn Dybdahl